

Odstiranja 5
Danijel Grafenauer (ur.)
KOROŠKI PLEBISCIT – 100 LET KASNEJE

Recenzenta dr. Dušan Nečak
dr. Peter Vodopivec

Jezikovni pregled Polona Kekec

Prevod iz nemščine dr. Karmen Teržan Kopecky

Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj

Založnik Slovenska matica

Sozaložnik Inštitut za narodnostna vprašanja
Zbirka Ethnicity 17

Tisk Tiskarna Rotosi d. o. o.

Naklada 500 izvodov

Izid knjige je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije

© 2021, Slovenska matica

Brez pisnega dovoljenja Slovenske matice je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, dajanje na voljo javnosti (internet), predelava ali vsaka druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki. Odstranitev tega podatka je kazniva.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(436.5)"1918/1920"(082)

323.15(436.5=163.6)(082)

341.223.4(436.5)"1920"(082)

KOROŠKI plebiscit – 100 let kasneje / urednik Danijel Grafenauer ;
[prevod iz nemščine Karmen Teržan Kopecky]. - Ljubljana : Slovenska
matica : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2021. - (Odstiranja, ISSN
2784-4625 ; 5) (Zbirka Ethnicity, ISSN 1408-998X ; 17)

ISBN 978-961-213-372-6 (Slovenska matica)
COBISS.SI-ID 99405059

KOROŠKI PLEBISCIT – 100 LET KASNEJE

Uredil
Danijel Grafenauer

Ljubljana 2021

SLOVENSKA MATICA

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES

Klaus Schönberger

**»... USTRELITEV PO
MOJEM NAROČILU«.
HANS STEINACHER –
KOROŠKI »JUNAK«
KOT AGENT
NACIONALNEGA
TERORIZMA**

Prolog

Kdor bo pregledoval zapuščino Hansa Steinacherja v Zveznem arhivu Zvezne republike Nemčije v Koblenzu, bo na vrhu našel dokument z dne 28. januarja 1924, ki bi lahko bil zgodnja oblika besedilne vrste »izpovedno pismo«. Gre za kopijo *Opisa streljanja separatističnega voditelja Schlicha iz Bella*,¹ ki ga je »naročil« Hans Steinacher. Besedilo natančno opisuje, kako je bil Wilhelm Schlich umorjen na zasedenem Porenju (Nemčija):

»23. januarja sem se s spremljevalcem odpravil v Niedermendig, kamor smo prispeli ob 8. uri zvečer. Tisti večer nismo našli priložnosti za uresničitev načrta. /.../ Naslednje jutro smo se sprehodili po okolici, da bi ugotovili, kje lahko najbolje izvedemo dejanje in v katero smer lahko potem pobegnemo.«

Morilca sta našla Schlichovo bivališče in ga zasledovala:

»Preoblečena v trgovca z živino sva mu neopazno sledila. /.../ Zunaj kraja sva se mu pridružila. Ko sva mu prišla tako blizu, da smo se lahko slišali, sva se pogovarjala o

¹ BArch N 1184, 23, »Schilderung der Erschießung des Separatistenführers Schlich aus Bell«, 28. 1. 1924.

prodaji krzna, kar je slišal, in naju nagovoril, ali greva z njim v Bell. Odgovoril sem mu, da greva tudi midva po tej poti; nato pa kmalu preusmeril pogovor na separatistično gibanje. Med pogovorom sem opazil, da je nekaj vzela iz žepa hlač in dal to v žep plašča. Kot sem pravilno domneval, je šlo za revolver. Približevali smo se mestu, ki se mi je zdelo primerno za izvedbo. Pred tem smo srečali dva mladeniča, ki sta hodila v smeri Niedermendiga. Ko sta bila dovolj daleč, sem rekel Schlichu: »Zdaj je tudi za vas napočil čas, ko pride maščevanje«, in v istem trenutku sem mu izstrelil dve krogli v glavo. Padel je na tla, a je takoj spet skočil in z okovano palico s koničasto sponko udaril mojega spremljevalca v obraz in mu poškodoval nos. Moj spremljevalec mu je takoj nato zadel štiri strele, ki so verjetno zadeli prsni koš. Takrat se je obrnil k meni. Hitro sem mu zadel še dva strela, nato pa se je mrtev zgrudil.«

Sledi opis pobega iz ozemlja pod nadzorom Francije na ozemlje, ki ga je zasedala Velika Britanija. Opis se zaključuje s stavkom: »Ugotavljam tudi, da smo bili med bivanjem v Niedermendigu obveščeni le o negativnih zadevah glede Schlicha. Vsi so si iz srca želeli, da bi se z njim kmalu obračunalo. Podpisana J. in W.«

Morilca sta izhajala iz Siegburga in sta se imenovala Rudolf Jacobs (26 let) in Siegfried Wichern (20 let).² Za svojega naročnika Hansa Steinacherja sta zapisala potek dogodkov.

Mit o Steinacherju

Ta esej preučuje del biografije Hansa Steinacherja, ki je na Koroškem ostal neraziskan, a je kljub temu ali prav zaradi tega – ne nazadnje zaradi prisotnosti metod prikritega delovanja – prispeval k mitu o Steinacherju, ki mu je tudi sam uspešno dodajal vsebino.³ Zdi se, da obravnavano obdobje v nadaljevanju nima prav veliko skupnega s Koroško, ker se je ta del v veliki meri dogajal zunaj Avstrije. Pravzaprav pa se ti dogodki nanašajo tudi na Koroško. Prispevek naj bi predstavljal še en vir za razbijanje mita o Steinacherju.

2 BArch N 1184, 23, Schreiben von Schulte den Oberpräsidenten der Rheinprovinz, Koblenz, 2. 2. 1935.

3 Prispevek je rezultat projekta FWF »Performing Reality – Dis- und Reartikulation des DISPOSITIVS KÄRNTEN/KOROŠKA« (spletna stran: <http://volksabstimmung2020.aau.at>). Prim. tudi Peball in Schönberger, Territorial and linguistic demarcations in the dispositif Kärnten/Koroška, str. 53-77. Avtor se zahvaljuje Brigitte Entner (Celovec), Ute Holfelder (Celovec), Wernerju Koroschitzu (Beljak) za kritične pripombe in konstruktivne nasvete, pa tudi Gerhardu Katschnigu (Celovec) za lekturo in jezikovno izpiljenje, prav tako Johannu Steindl (Celovec). Vendar pa je za vse pomanjkljivosti odgovoren le avtor. Prav tako bi se posebej rad zahvalil Florianu Wenningerju (Dunaj) in njegovim kolegom in kolegicam na Dunajski delavski zbornici za pravne nasvete. Zahvala gre predvsem tudi odvetniku Michaelu Pilzu (Dunaj) (<http://www.jus.at/michael-pilz/>).

Steinacherjev mit je del nemško-koroške politike spominjanja in je konstitutiven za nemško nacionalno interpretacijo mejnega spora in plebiscita 1918–1920. Steinacherja še danes častijo v FPÖ (Avstrijska svobodnjaška stranka), v KAB (Zvezi koroških brambovcev), pa tudi v KHD – Koroškem Heimatdienstu (Koroški domovinski službi) kot svetel lik, čigar »zasluge v obrambnem boju«⁴ so nesporne in – tako utemeljitev – ostajajo »v častnem spominu«. V zadnjem času je KHD videl Steinacherja »v svetlobi in senci«,⁵ čeprav je odkritje novega spomenika, posvečenega njemu, leta 2020 zahtevalo precejšnje argumentacijske napore.⁶

Moj prispevek je zgodovinsko-antropološko iskanje sledi, ki z zgodovinskimi viri odkrije tiste pomanjkljivosti v mitu o Steinacherju, ki jih na Koroškem namerno spregledajo. Doslej so bile razprave osredotočene na vprašanje, koliko je bil Steinacher vpleten v nacifašistični režim. Njegova naklonjenost do desničarskih prostovoljcev Freikorps v dvajsetih let 20. stoletja, pa tudi njegova vpletenost v teror in konkretne morilske akcije se ne skladajo s podobo nemško-koroške zgodbe, ki govori o tem, da je bila Koroška vedno le žrtev. V hegemonistični različici zgodbe o »junaku« Steinacherju je bilo mogoče delno podobo razglasiti za veljavno upodobitev. Naslednja predstavitev je nujno zelo deskriptivna in želi prispevati k empiričnim dejstvom.

O virih

Ta prispevek temelji na eni strani na arhivskem gradivu iz zapuščin Hansa Steinacherja⁷ in Franza Thediecka⁸ v Zveznem arhivu v Koblenzu (BArch), na drugi strani pa na analizi Steinacherjevih osebnih spominov, napisanih na Norveškem med letoma 1943 in 1944, ki so v tipkanem izvodu na voljo v Koroškem deželni arhivu v Celovcu.⁹ Arhivski dokumenti v Celovcu so kopije iz Steinacherjeve

4 Tako v napisu spomenika, ki je bil Steinacherju postavljen v Miklavčevem oktobra 2020.

5 Kärntner Heimatdienst. Hans Steinacher in Licht und Schatten.

6 Prim. Schönberger, Mythos Hans Steinacher als Antagonismus, str. 209-242.

7 BArch Koblenz N 1184, Zapuščina Hansa Steinacherja.

8 BArch Koblenz N 1174 Zapuščina Franza Thediecka. Bil je generalni svetovalec Eggerta Reederja, vodje vojaške uprave Belgija-Severna Francija in med letoma 1949 in 1964 pri Krščansko demokratični uniji Nemčije (CDU) državni sekretar na zveznem ministrstvu za vsenemška vprašanja. Prim.: Brüll, Franz Thedieck, str. 341-370.

9 KLA Geschichtsverein-Handschriften 18/58/1-2: Nachlass Hans Steinacher. Erinnerungsbücher I-VI (1942-1944). Da bi zmanjšali število opomb, so ti viri v besedilu navedeni s kratico EB, številko ovoja in številko strani tipkane kopije. Primer: EB I, 22.

zapuščine v Koblenzu.¹⁰ Samopričevanja, ki so osrednja v naslednji predstavitvi, je Thomas Zeloth označil za »informativno opisna, brez okrasja, neposredna in razkrivajoča«, »če postavimo Steinacherjev nacionalizem v kontekst katastrof prve polovice 20. stoletja«. ¹¹ Zeloth ugotavlja, da so ta besedila »nekritično povečevanje lastne osebe«, ¹² ki se kot rdeča nit vleče skozi »dokumentacijo ega«, in zdi se, da so bila napisana za povojno obdobje. Tako kot Zeloth¹³ predvidevam, da ta osebna poročila po letu 1945 skorajda niso bila predelana. Posebej informativna so tudi zato, ker je bil v času, ko so bila napisana, še vedno na oblasti nacistični režim, vendar je duktus naslavljal čas po tem. Kaj to pomeni za analizo dejanj, opisanih v njih? Umor Wilhelma Schlicha, opisan v prologu, večinoma dokumentirajo viri zunaj njegovih spominov. Druga teroristična dejanja so se mi razkrila šele s preučevanjem spominov. Če poskušamo ta dejanja postaviti v kontekst z drugimi viri, naletimo na težavo, da je bil Steinacher aktiven v okviru organizacije, ki je delovala kot navidezna tajna služba in pazila, da ni za seboj pustila nobenih zapisov.¹⁴ Zato je pomembno preveriti njegove izjave z drugimi viri. Ta proces še traja in o tem bom poročal drugje. Na tem mestu pa se sklicujem na drugo posebno »akcijo«, ker ta (tako kot druga primerljiva nasilna dejanja) ni opisana v slogu samopretiravanja. Steinacher v spominih res reflektira svoja dejanja. V zvezi s tem je ta vir informativen ne le glede na navedena dejanja, ampak tudi glede na vrsto opisa.

Hans Steinacher: narodnoobrambni potujoči uradnik in nacistični propagandist

Hans Steinacher (1892–1971) je odraščal v [Bad] Bleiberg-Kreuthu na Koroškem in se politično socializiral v pretežno velikonemško usmerjenem okolju. Imel je štipendijo graškega šolskega združenja »Südmark« za šolanje

10 Dinklage, *Das Archiv Dr. Hans Steinacher*, str. 119–121.

11 Zeloth, *Hans Steinacher als völkischer Ideologe*, str. 39.

12 Prav tam.

13 Prav tam.

14 Jacobsen, *Hans Steinacher*, str. XIX, opomba 12: »Zaradi tajnosti skorajda ni podatkov o dejavnostih Sts.« Še vedno ni jasno, v kolikšni meri je Jacobsen, prvi Steinacherjev znanstveni biograf, ki je bil verjetno prvi, ki je tudi imel dostop do njegovih spominov, tukaj prevzel oceno Steinacherja, ki v skrbi za ustrezno zgodovinsko priznanje njegovega dela piše: »Sam sem /.../ nekoč na srečanju zgodovinarjev /.../ opozoril na to, da bistvenih dokumentov v zvezi s separatističnim bojem ne bo mogoče najti v spisih, kajti prav najpomembnejše stvari zaradi tajnosti niso bile zapisane – in to je v bistvu veljalo za vse [sic!] obrambne zadeve – in po drugi strani, ker je bila osrednja skupina ljudi vedno zelo majhna.« KLA, EB III, 93. Prim. Dinklage, *Arhiv Dr. Hansa Steinacherja*, str. 119.

za osnovnošolskega učitelja na nemškem jezikovnem otoku Bielsko-Biala (Avstrija – Šlezija in Galicija). Tam se je pridružil prepovedani nemško nacionalni in antisemitski fantovski bratovščini Gothia.¹⁵ Po njegovi prvi učiteljski službi (1911–1914) v Meranu na Južnem Tirolskem se je leta 1914 prijavil kot vojni prostovoljec. Po koncu prve svetovne vojne je aktivno sodeloval v sporu v zvezi z določitvijo meje (Kärntner Abwehrkampf / Koroški obrambni boj 1918/19). Steinacher je pozno poleti 1919 postal poslovodja Koroške domovinske službe / Kärntner Heimatdienst, leta 1920 pa je bil odgovoren za organizacijo plebiscitne propagande v coni A, ki so jo zasedale čete države SHS.

Kot »eden najučinkovitejših ustvarjalcev mitov«¹⁶ je bil na Koroškem odgovoren za politiko spominjanja, v kateri so bili vzroki za izid plebiscita in priključitev k Republiki Avstriji zreducirani na nemško nacionalno razumevanje. Ta pripoved je zabrisala večplastne interese in protislovja.¹⁷ Izrazit antislavizem je ustvaril tiste ideološke (rasistične) povezave, ki so na koncu povzročile, da je nemški nacionalni tabor v veliki meri prestopil v ilegalni NSDAP še pred »anšlusom«. ¹⁸ Za uspeh te propagande se je razvedelo tudi v drugih krajih, ki so bili v sporu ob določanju meje. Leta 1921 je Steinacher postal »potujoči uradnik«¹⁹ nacionalnega gibanja glede mejnih sporov, v katerem je deloval kot politični (Šopron/Sopron/Ödenburg in Tirolska) in občasno tudi kot vojaški svetovalec (Zgornja Šlezija). V letih 1923–1925 je v imenu pruskega ministrstva za notranje zadeve sestavil tajno obveščevalno strukturo (tako imenovani državni in deželni uradi) za nemško pokrajino Porenje, ki jo je zasedala Francija.²⁰

Leta 1933 je Steinacher postal predsednik nemške Ljudske zveze za nemštvo v tujini (VDA), v kateri je po letu 1933 predstavil »načelo vodje in odnosa do ras«, in od takrat naprej v njej deloval kot *Reichsführer* [državni

15 Jacobsen, *Hans Steinacher*, str. XIII.

16 Knight, *Politik der Assimilation*, str. 41.

17 Leta 1930 se je zgodil še en socialdemokratski poskus snovanja drugačne zgodbe, ki je opozarjala zlasti na gospodarske interese kot razlog za odločitev koroških Slovencev, da glasujejo za Avstrijo. Glej Lager, *Abwehrkampf und Volksabstimmung*, str. 6; Falle, *Die politischen und wirtschaftlichen Voraussetzungen*, str. 13sl.

18 V biografski skici sta Alfred Elste in Dirk Hänisch Steinacherja opisala kot ključnega spodbujevalca politike NSDAP. Tu lahko najdete tudi informacije o vprašanju članstva, vlogi VDA in vprašljivem postopku denacifikacije: »Že samo ta dejstva bi morala voditi do ‚drugačne‘ sodbe o Steinacherju na povojnem sojenju. Njegovo protagonistično delovanje za nacionalsocializem v Avstriji in na Koroškem pa naj bi ostalo zakrito za neomadeževanim mitom o junaškem obrambnem borcu.« (Elste, Hänisch, *Auf dem Weg zur Macht*, str. 374.)

19 Haar, *Historiker im Nationalsozialismus*, str. 36.

20 Jacobsen, *Hans Steinacher*, str. XVIII.

vodja].²¹ V teh letih je okreplil tudi etnična, nemškonacionalna združenja in ilegalni NSDAP v Avstriji.²² Ulfried Burz je razkril, da je bil Steinacher, tako kot Martin Wutte, že v zgodnji mladosti predan nacističnemu gibanju. Steinacher je iz Nemčije učinkovito podpiral ilegalni NSDAP.²³

Še danes trajajoči boji za ocenjevanje vloge Steinacherja za kulturo spominjanja (npr. v okolju FPÖ / Andreas Mölzer, pa tudi drugi funkcionarji v KHD) ga poskušajo prikazati kot neke vrste člana uporniškega gibanja.²⁴ To je vsebinsko napačno. Ne gre več za vprašanje, ali je bil Steinacher nacist, temveč obratno. Njegova prepričanja o rasni čistosti so sooblikovala različico nacistične ideologije, njegova teroristična in politična dejanja pa so pripravila temelje za nacistični režim. Steinacher tudi ni bil edini »Abwehrkämpfer«/obrambni borec 1918/1919, ki se je kasneje uveljavil v NSDAP.²⁵ Njegova rasna in nemškonacionalna zgodba o koroškem obrambnem boju/»Kärntner Abwehrkampf« je nacističnemu razlaganju zgodovine ponudila različne možnosti novih povezav. Na slovesnosti ob praznovanju 10. oktobra v Celovcu je leta 1943 glavni ideolog SS in minister nemškega rajha Alfred Rosenberg »povezal obmejne bitke na Koroškem, v Zgornji Šleziji, v Porenju in Porurju ter v baltskih državah, in jih vse deklariral kot napore za veliko nemško vstajo.«²⁶

Koje Steinacher med letoma 1936 in 1937 (zaradi vprašanja Južne Tirolske) prišel v konflikt z nacističnim režimom, je bil to izraz enega od tistih frakcijskih bojev za oblast in premoč (na eni strani Rudolf Heß in Hans Steinacher, na drugi strani Heinrich Himmler in SS), kot so značilni za polikratske sisteme. Steinacher nikakor ni bil nasprotnik nacističnega režima, ampak je izgubil vpliv zaradi spremembe zunanje-politične strategije tega režima.²⁷ Distanca do

strankinega aparata je bila tudi posledica njegovega narcizma in precenjevanja samega sebe, kar se vedno znova pojavlja v njegovih spominih.²⁸ Prodorno povzdigovanje samega sebe v navedenih »ego dokumentih« je očitno.²⁹ Počutil se je poklicanega k višjim ciljem in po tem, ko ga je Rudolf Hess odstavil s funkcije predsednika VDA, je izrecno zahteval položaj vodje okrožja na Koroškem.³⁰ Prav tako ni bilo odpora proti nacifašizmu, ko je Steinacher, da bi lahko še naprej služil führerju, prostovoljno sodeloval v osvajalni vojni, z namenom, da bi podredil in uničil druge države. Ne glede na to je nemško-koroška politika spominjanja poskušala po letu 1945 Steinacherja »stilizirati« kot nasprotnika nacizma in odporniškega borca.³¹

Separatizem v okupiranem Porenju

V apologetski biografski literaturi se vedno znova omenja propagandno delo Hansa Steinacherja v okupiranem Porenju. Osrednja pomanjkljivost te literature, pa tudi nemško-koroškega mita o Steinacherju je, da ne vključuje njegovih terorističnih dejanj proti separatizmu v Porenju in na Pfalškem (1923–1925) v imenu pruskega notranjega ministrstva.

Po prvi svetovni vojni je francoska zunanja politika v Porenju in na Pfalškem, ki sta jo vojaško zasedli Francija in Velika Britanija, želela oslabiti nekdanjo Prusijo. V ta namen je okupacijska sila podpirala separatistična gibanja, ki so si prizadevala za ločitev Pfalške in Porenja od Nemčije.

Za razliko od vse do danes vplivne protiseparatistične propagande je prihajalo do različnih poskusov oblikovanja Renske republike, ki so jih pogojevali kulturni, socialni in ekonomski razlogi. Vdor francoske in belgijske vojske 11. januarja 1923 na območje Porurja je spodbudil separatizem.³² Naraščajoča inflacija, grozeči gospodarski zlom zasedenega območja in državna kriza v Nemčiji so spodbudili separatistične sile in težnje v Porenju.³³ Kajti celo porenški

21 Prav tam, str. 48–54, 59sl.

22 Burz, *Die Nationalsozialistische Bewegung in Kärnten*, str. 157–159sl.

23 Prav tam, str. 16, 160–162: »Steinacherjeva izjava dokazuje, da je bil v prvi bojni vrsti NSDAP, čeprav je imel ambivalenten odnos z NSDAP.« O članstvu v NSDAP glej Elste, *Kärntens braune Elite*, str. 152sl.

24 Mölzer, Hans Steinacher: Kärntner Freiheitskämpfer, Lichtgestalt oder Unperson?

25 Prim. portrete v: Elste, *Kärntens braune Elite*.

26 Alfred Rosenberg zum Jahrestag des Kärntner Abstimmungssieges. Am Ende dieses Kampfes steht der deutsche Sieg, *Völkischer Beobachter*, 12. oktober 1943, str. 2. Cit. po Holfelder, *Die 10.-Oktoberfeiern*, str. 5–36.

27 Haar, Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft, str. 1900: »Hansa Steinacherja je kot Reichsführerja VDA zamenjal SS-Obergruppenführer Werner Lorenz. Njegov namestnik, SS-Standartenführer Hermann Behrends, je prevzel vodenje VDA.« Glavni razlog za to je bil, da so se »ministrstva in vodstvo Reicha ter NSDAP pripravljali na vojno. Na pobudo Adolfa Hitlerja in Martina Bormanna je bilo celotno »velikonemško delo/Deutschtumsarbeit« zdaj podrejeno Volksdeutsche Mittelstelle iz SS. Holfelder, *Die 10.-Oktoberfeiern*, str. 5–36.

28 KLA, EB V, 185.

29 »Delil sem upanje in pričakovanja najboljših. Bil sem eden redkih moških iz Avstrije, ki je poznal medsebojne odnose, ja, lahko bi rekel, da takšnega, kot sem jaz, ni bilo, ki je v Rajhu in v Avstriji poznal stvari v velikem in majhnem obsegu.« Prim. KLA, EB VI, 133. V njegovih spominskih knjigah obstajajo tudi drugi sklici na to samopoveličevanje. Steinacherju je to oceno njegove osebe uspelo povzdigniti v prevladujoče nemško-koroško stališče.

30 KLA, EB VI, 183.

31 Prim. Retterath, Hans Steinacher. *Die Stilisierung*, str. 154–176.

32 Jacobsen, Hans Steinacher, str. XVIII.

33 Pri natančnejši opredelitvi teh heterogenih protipruskih sil, ki so si prizadevale za ustanovitev Renskih republik, je mogoče narediti vsaj tri razlike. 1. separatizem kot pučistično

politiki sredinskih in drugih strank, zlasti Konrad Adenauer, so ponovno kot že leta 1919 preučili možnost samostojne poti za renska območja. Vendar pa so te pobude propadle, ker vlada rajha ni oblikovala državnopravnih podlag za neposredna pogajanja z okupacijskimi silami, Francija pa je tudi vztrajala pri njeni najvišji zahtevi po ločitvi Renske republike oz. Renskih republik.³⁴ Vendar pa je obstajala politična konstelacija, ki si je lahko predstavljala Porenje zunaj prusko prevladujoče Nemčije. Dejavniki, kot so nasprotja med prusko prevladujočim rajhom in Bavarsko, med Bavarsko in Pfalško, porenskim katolicizmom in Prusijo, drugačnimi interesi socialne demokracije ali tudi protislovja med okupacijskimi oblastmi v Porenju, Veliko Britanijo in Francijo,³⁵ so prispevala h kompleksnosti stanja. Toda tudi »razmislek, da bi s tesnim naslanjanjem na Francijo morda privarčevali stroške posledic vojne za porenske regije«,³⁶ je prispeval k zapletenemu položaju, ki se je v dvajsetih letih 20. stoletja politično izražal v gibanju za ustanovitev renskih držav.

Podoba »renških gibanj« je v javnem izročilu še danes zaznamovana z nemškonacionalno propagando,³⁷ za katero je bil v okviru svojih dejavnosti v Porenju odgovoren zlasti Hans Steinacher. V njegovih spominih je na več mestih mogoče najti obrekovanje in razvrednotenje »separatističnih poglavarjev« z zmerljivkami, kot so »lopovi« ali »separatistična sodrga«. ³⁸ »Blaziran gizdalin z mednarodnimi manirami«³⁹ je pri tem eden zmernejših izrazov. »Vodja sodrge«, ⁴⁰ »zločinske figure s slabim ugledom«, ⁴¹ »lump«, ⁴² »kup sodrge«⁴³ ali izrazi, kot je »podganja golazen«, ⁴⁴ so del konceptualnega »pripravljalnega dela«, da bi legitimirali kasnejšo likvidacijo tako zmerjanih v njegovem imenu. Steinacher

gibanje, ki si je za vsako ceno prizadevalo za odcepitev. 2. akcionistična varianta (»referendum v lastni režiji« in tudi »proti vladam«). 3. želja doseči avtonomijo s sporazumom ali pravnimi sredstvi (npr. v okviru Weimarske ustave). Glej Schemmer, »*Los von Berlin*«, str. 13.

34 Gräber, Rheinische Republik. Podrobna razprava o »mentaliteti in motivih« separatistov pri Schemmer, »*Los von Berlin*«, str. 421sl.

35 Gräber, Spindler, *Pfalzbefreier*. Prim. Schuker, Bayern und der rheinische Separatismus.

36 Thomassen, Arbeiterschaft und rheinischer Separatismus, str. 53. Drugačen pogled na družbeno sestavo in interese »separatistov«, glej prav tam, str. 58sl. »Velik del aktivnih separatističnih privržencev so jeseni 1923 sestavljali, natančneje povedano, ljudje, ki so bili družbeno deklasirani ali pa so bili tik pred tem, da bi to postali.«

37 Kritično analizo najdemo v publikacijah, kot npr. Gräber, Spindler, *Die Pfalzbe freier*.

38 KLA, EB III, 85.

39 KLA, EB III, 23.

40 Prav tam.

41 Prav tam.

42 KLA, EB III, 80.

43 KLA, EB III, 84.

44 KLA, EB III, 23.

je navajal tudi domnevne zmerljivke s strani kmetov, na primer »umazana sodrga«, ki naj bi sramotili državo in jih je treba iztrebiti do zadnjega.⁴⁵ Leta kasneje je kot Reichsführer VDA uporabil svoj položaj v nacističnem režimu, da je sem in tja kakega separatista spravil v koncentracijsko taborišče.⁴⁶

Te degradacije so del tipičnih propagandnih orodij, ki se uporabljajo proti družbenim gibanjem z namenom, da bi izolirali in kriminalizirali »kolovodje«, iz njihovih privržencev pa ustvarili izolirane ljudi, »izgubljene v zablodi«.

Pruska obrambna središča

Leta 1947 se je Hans Steinacher ameriški vojski v pogledu na obdobje med letoma 1919 in 1930 opisal »kot zaupnik demokratičnih strank in strokovnjak za ljudsko izobraževanje za obmejna vprašanja«. ⁴⁷ Hans Werner Retterath⁴⁸ datira začetek »Steinacherjevega mita /.../ kot vojaka ‚ljudskega boja‘ na sredino decembra 1918, ko je »zaradi kršitve določb o premirju pri Grabštajnu«⁴⁹ na začetku tako imenovanega »koroškega obrambnega boja« napadel »slovenske paravojaške enote«. ⁵⁰ Steinacher je bil vendarle sposoben elokventno krmiliti med vojaško silo in propagando: »Ker je kmalu prišlo do premirja in so se predpisi za plebiscit izkristalizirali, je Steinacher prešel z oboroženega na propagandni boj.«⁵¹

To kaže na uspešno propagandno delo deželnega propagandnega vodstva za plebiscit na Koroškem leta 1920. Od takrat se je pojavil kot politični (pa tudi vojaški) svetovalec ali militantni agitator povsod, kjer se je z nemško-

45 KLA, EB III, 78.

46 Glej BArch, N 1184, 13, Steinacher Robertu Ernstu z dne 7. 2. 1933. Osnutek kot priloga, v katerem je pozval, naj se iz javnosti umakne politika iz Kölna, univerzitetnega profesorja Benedikta Schmittmanna, ki je bil leta 1939 umorjen v koncentracijskem taborišču Sachsenhausen: »Zato smo še naprej zadržani do nadležnega in izdajalskega publiciranja Profesorja Schmittmanna. V interesu naših bojnih nemških tovarišev, ki se težko borijo v tujini, to ni več sprejemljivo in prosimo ministra, naj uvede ustrezne ukrepe.« Konec aprila 1933 je bil Schmittmann šest tednov v »preventivnem priporu«. Citat iz Retterath, Hans Steinacher. *Die Stilisierung*, str. 159. Glej podrobno oceno Schmittmannovega dela v Schemmerju, »*Los von Berlin*«, str. 181sl.

47 KLA, GV-HS 18/58 1 u. 2, Dokumente und Kopien zur Rechtfertigung, Mappe 5, Anlage 71. Aussage CIC USA in Frankfurt a.M., 2. 4. 1957.

48 Retterath, Hans Steinacher. *Stilisierung*, str. 156.

49 Prav tam.

50 Retterath, Hans Steinacher. *Stilisierung*, str. 157 govori o »srbski vojski«. Steinacher pa govori o »slovenskih paravojaških enotah« (ki so bile pod vodstvom srbskih častnikov). Cit. v Hugin, *Kämpfer für deutsches Volkstum*.

51 Prav tam.

nacionalnega vidika zdelo nemštvo ogroženo. Po njegovih lastnih izjavah ga je »vlada rajha« vpoklicala v »Zgornjo Šlezijo«. ⁵² Njegove na Koroškem pridobljene veščine in vojaške izkušnje prostovoljca so ga kvalificirale kot narodnega aktivista za posebne naloge.

Leta 1923 ga je zahodni oddelek pruskega notranjega ministrstva s posredovanjem nekega Egerja ⁵³ najel, da vzpostavi tajni službi podobno strukturo, da bi v Porenju, ki so ga zasedli zavezniki, oz. na Pfalškem organiziral ljudsko propagando in odporiške akcije. ⁵⁴ Na ministrstvu za notranje zadeve je vladni svetnik Hans Elfgen (pod vodstvom Carla Severinga), ki je bil leta 1922 premeščen v Berlin, z začetkom bojev v Porurju (1923) vodil oddelek »Obramba pred separatizmom in okupacijskimi posegi, ukrepi pomoči za okupirana ozemlja, pogovori s političnimi voditelji v Porenju«. ⁵⁵ Elfgen je postal Steinacherjeva vez z ministrstvom, ⁵⁶ skrbel pa je tudi za financiranje dejavnosti. ⁵⁷ Steinacherjeva »centrala« je imela sedež v Kölnu, ki so ga zasedali Britanci. Njihovo delovanje je bilo usmerjeno predvsem proti renskemu separatizmu. Ingo Haar govori o »potujočem kadru za usklajeno delovanje znanosti in politike«. ⁵⁸

Steinacherjev posrednik v Kölnu je bil Franz Thedieck, ki je vodil ilegalno obrambno delovanje v kölnski upravi pod imenom »Rheinische Volkspflege« (Renska narodna oskrba) – preobraženo v lokalno domovinsko združenje ⁵⁹: »Dejansko je Thedieck skupaj s Steinacherjem koordiniral protizakonite aktivnosti za obrambo renskega separatizma. Območje odgovornosti ni zajemalo le pruskih zahodnih provinc, ampak tudi Eupen-Malmedy in Alzacijo-Loreno.« ⁶⁰ Dejansko pa je bil Steinacher operativni vodja kölnskega obrambnega središča. Načelo zaupništva, ki so ga med agitacijo za plebiscit na Koroškem že

52 KLA, GV-HS 18/58, 1 in 2 mapa, str. 8, Pismo nekdanjega generalnega konzula Steinacherja zveznemu ministru Vinzenzu Schumyju, 19. 11. 1962.

53 Organizacija tamkajšnjega združenja nemških študentov (VDSt) je imela osrednji pomen za uspešen zaključek Steinacherjevega študija na univerzi v Frankfurtu. »D. Eger« naj bi bil po spominskih knjigah sin tamkajšnjega profesorja prava. Očitno je bil mentor Steinacherjeve študije. Glej KLA, EB III, str. 16, 87 in 89.

54 Retterath, Hans Steinacher. *Stilisierung*, str. 158.

55 *150 Jahre Regierungsbezirk Köln*, str. 108–110.

56 KLA, EB III, 16–18.

57 BArch R 43 I/214, Bl. 286.

58 Haar, *Historiker im Nationalsozialismus*, str. 34.

59 KLA, EB III, str. 16sl. Steinacher se sklicuje na delo različnih »obrambnih centrov« v zahodni Nemčiji. Trdil je, da se je »Rheinische Volkspflege« z vidika notranjega ministrstva izkazalo za neučinkovito. Njegov angažma naj bi bil odgovor na neučinkovitost tega in tudi drugih obrambnih centrov.

60 Haar, *Historiker im Nationalsozialismus*, str. 34. Prim. KLA, EB III, 16sl. Glede Thediecka, prim. Brüll, Franz Thedieck (1900-1995) und das Verhältnis.

preizkusili, so uporabljali tudi v okupiranem Porenju. Uradna naloga tako imenovanega obrambnega središča je bila priprava poročil. ⁶¹ Steinacher je z osebnim angažmajem vzpostavil kurirsko mrežo in jo uporabil za organizacijo tihotapljenja propagandnega materiala v zasedbeno cono. ⁶² »Kot mojster propagande« ⁶³ je Steinacher podprl in sprožil demonstrativne protestne akcije, katerih namen je bil pokazati, da prebivalstvo ne podpira separatistov. Cilj propagande je bil Francijo razkriti kot pobudnico separatizma: »V ta namen je ustvaril mrežo zaupnikov (kmetje, delavci, uradniki, duhovščina, železniški delavci, člani mladinskih skupin), ki so medsebojno prenašali sporočila in oblikovali skupine za fizični obrambni boj.« ⁶⁴

Pri tem je imel koristi od rivalstva med britanskimi in francoskimi zasebnimi silami. Britanci so Steinacherju to v veliki meri dovolili. Po lastnih izjavah je ves čas prehajal med francoskimi in britanskimi zasedbenimi območji. ⁶⁵ Na zasedenih ozemljih se je pojavil pod različnimi skrivnimi imeni, zlasti pa pod psevdonimom Hans Bergmann. Z nenadnim prihodom, izginotjem in manevriranjem med frontami si je kmalu prislužil ugled nacionalnega superagenta. ⁶⁶ Kaj natančno je Steinacher storil, je težko ugotoviti, kajti njegovi spomini in druga poročila o sebi, ki jih je spretno lansiral, so del (samo)mistifikacijskega procesa, ki ga je vedno znal spretno ohranjati. O njegovem delu, razen njegovih lastnih spominov in apologij njegovih oboževalcev, praktično ni dokazov. ⁶⁷

Volja do državlanske vojne

Prusko notranje ministrstvo je finančno in kadrovsko podpiralo propagando in teroristične dejavnosti, ki so bile organizirane na tajni način.

Steinacher je pokazal izjemno taktičen odnos do nasilja. Kjer je bilo to mogoče in kjer se mu je zdelo smiselno, ni okleval z uporabo vojaškega nasilja in tero-

61 KLA, EB III, 17.

62 KLA, EB III, 17.

63 Retterath, Hans Steinacher. *Stilisierung*, str. 159.

64 Prav tam.

65 KLA, EB III, 32.

66 Prim. Retterathovo poimenovanje Steinacherja kot »tajnega agenta narodnega delovanja«. Prav tam.

67 Prim. s Steinacherjevim portretom Hugina v časopisu *Vossische Zeitung*, 4. 4. 1933: »Tako se srečamo s to zanimivo, v nekaterih pogledih neprimerljivo pojavo na nekaterih točkah ustvarjanja nemštva. Ne mara pogledati preveč globoko v svoje karte, skop je z besedami, previden po naravi. Ne bomo presenečeni, če se bo ime Hans Steinacher v prihodnjih časih nemškega gibanja pojavilo v novih kontekstih (sic!).«

rističnih metod. Tudi v Porenju njegov odnos do nasilja vedno znova prihaja v ospredje. V spominih na eni strani omenja svoje teroristične dejavnosti, na drugi pa taktične premisleke, ko se mu je uporaba nasilja zdela neustrezna:

»Z neuspešnostjo pasivnega upora je bilo za ohranjanje upora možno le stopnjevanje z uporabo eksploziva. Toda samo eksploziv ni mogel prinesiti odločitve, če rajh ne bi imel moči in ne bi zmožal sprejeti odločitve za vojaško dejanje: za vojno. V teh tednih sem bil popolnoma na strani moških z eksplozivi in sem bil zelo zadovoljen, to moram priznati, če so bile eksplozije uspešne. Zaželel sem jim uspeh z vsem srcem, a spet sem se moral strinjati z Reyl in Thedieckom, da odločitev tako ne bo sprejeta.«⁶⁸

Značilen je v tej zvezi odnos do morebitne revanšistične vojne. V zvezi z usmrtnitvijo prostovoljca Alberta Lea Schlageterja, ki je kasneje postal mučenec nacizma, usmrtila pa so ga francoske okupacijske sile maja 1923, Steinacher omenja – čeprav ga ni nikoli osebno srečal – svoje simpatiziranje s to obliko terorizma: »Od zelo naključnih okoliščin je bilo odvisno, da nisem stal poleg Schlageterja.«⁶⁹

Hans Adolf Jacobsen aktivno prispeva k zameglitvi Steinacherjeve hagiografije z okrasnimi formulacijami:

»Vedno znova se je izkazal /.../ kot človek dejanj, ki pa ni potegnil končnih konsekvenc (tako kot drugi) in se z dinamitom boril proti Francozom, a se je po drugi strani razlikoval tudi od številnih intelektualcev nemške obrambne zveze /.../, ki so se po njegovem mnenju preveč izgubljali v akademskih izlivih.«⁷⁰

Steinacher pa ni le simpatiziral s sabotажami, kot je razstreljevanje mostov, ampak je bil pripravljen iti še dlje. Retterath pri njem opaža, »kljub vsem poskusom ekskulpacije /.../ za čas njegovega prostovoljstva utilitaristični odnos do uporabe vojaškega nasilja /.../, zato se ni branil političnega umora.«⁷¹ Po besedah Inga Haarja je »Steinacherjevo obrambno delo /.../ prešlo neposredno v politični terorizem.«⁷² Vendar ga je od drugih borcev - prostovoljcev verjetno ločevala sposobnost razlikovanja med ustreznostjo političnih dejanj in umori ali drugimi oblikami nasilja v »ljudskem obrambnem boju«. Pripravljenost in spodbujanje k umoru in nasilju bosta v nadaljevanju rekonstruirana na podlagi Steinacherjevega dela v Porenju in na Pfalškem.

68 KLA, EB III, 22.

69 KLA, EB III, 22sl.

70 Jacobsen, Hans Steinacher, str. XVIII.

71 Retterath, Hans Steinacher. *Stilisierung*, str. 160.

72 Haar, *Stiftung für Deutsche Kultur- und Bodenforschung*, str. 1518.

Kölnska obrambna centrala in umor Wilhelma Schlicha

Umor separatističnega predsednika okrožnega sveta Mayen Wilhelma Schlicha v Niedermendigu (danes mesto Mendig v okrožju Mayen-Koblenz v Porenju - Pfalški) januarja 1924, opisan na začetku pisma priznanja,⁷³ izvira iz pobude in ukaza Hansa Steinacherja. V svojih spominih o tem piše:

»V Vordereifelu so bile razmere težke. Tu so Američani s svojimi bogatimi materialnimi možnostmi že leta zelo neugodno vplivali na prebivalstvo ter ga iztrgali iz starih konservativnih vezi in ga materialno razkrojili. Tako se je v okrožju Mayen pojavil kmet,⁷⁴ ki so ga separatisti označili za vzor v spodnjem Porenju. /.../ Imel je vpliv, ki ga ne gre podcenjevati in je segal tudi do Adenaua in Aachna. Zdaj se je ta mali kmet nenehno gibal na agitacijskih potovanjih. Človek ni bil le neprijeten, v tem času je postal tudi nevaren, lahko nam je ogrozil kmečko akcijo iz Mayena. Nisem videl drugega izhoda kot to, da mora pasti. Moškega so ujeli na agitacijskem potovanju in ga ustrelili.«⁷⁵

Uporaba besed »je bil /.../ ujet in ustreljen« prikazuje, kako Steinacher uveljavlja splošni interes za politični umor in ga upravičuje v logiki nacističnega režima.

Njegovi privrženci so umorjenega poimenovali *Papa Schlich*.⁷⁶ Postaviti je bilo treba zgled in prebivalstvo ustrašovati: »To je bilo hkrati nujno opozorilo pred drugimi negotovimi liki, ljudje so morali vedeti, da obstaja maščevalna pravična kazen.« To je bila logika političnega umora. Steinacher pa ni hotel biti navaden morilec, ampak se v svojih spominih predstavlja kot maščevalni ljudski junak:

»Francozi in separatisti so divjali zaradi tega. Njihova mrzlična iskanja niso bila uspešna, a kmetje so si ob uri govorili, kmeta /.../ je odnesel Bergmann. O tem dejstvu mi je pričal starejši in cenjeni renski zgodovinar Aloys Schulte, ne da bi me poznal, in me v pismu primerjal s Schinderhannesovim učinkom v Napoleonovi dobi.«⁷⁷

73 Kopijo »spovednega pisma« lahko najdete tudi na posestvu kasnejšega politika CDU Franza Thediecka. BArch NL Thedieck 1174/14.

74 V pismu poštnega uslužbenca Schulteja iz Mönchen-Gladbacha je Wilhelm Schlich omenjen kot »proizvajalec peči« iz Bella. BArch NL 1184/23, Pismo Steinacherju, 2. 11. 1933. Podobno v *Andernacher Volkszeitung*, *Generalanzeiger für der Kreis Mayen*, 29. 11. 1933.

75 KLA, EB III, 76sl.

76 Citirano po odlomku iz *Der Rheinländer*, št. 11, 17. 3. 1923. BArch 1184/23. V tej separatistični reviji je bila »centrala v Kölnu« omenjena kot možni sponzor akcije, »z izrecnim pooblastilom /.../, da poskrbi za voditelje renske zadeve«.

77 KLA, EB III, 77.

Nadaljnji dokazi o avtorstvu Steinacherjevega naročila umora so shranjeni v zveznem arhivu v Koblenzu. V spremnem pismu šefu berlinskega gestapa, ministrskemu svetovalcu Rudolfu Dielsu,⁷⁸ podpisanem »z vsenemškim pozdravom in s Heil Hitler«, je Steinacher nosilcu pisma Rudolfu Jacobsu potrdil, da je »pred desetimi leti v obrambi pred separatizmom, ko sem odredil ustrelitev separatističnega vodje Schlicha, izkazal pogum in spretnost«. ⁷⁹ Še eno pismo v Steinacherjevi zapuščini v enaki meri dokazuje to avtorstvo: »Zato lahko izročim kopijo izvirnega poročila o akciji proti Schlichu. Jakobs in Wichern sta naročila prejela v Kölnu in nato poročala v Köln. Prvotno poročilo o akciji z dne 28. 1. 24 je v mojih rokah.« ⁸⁰

V izvedbo dejanja v Niedermendigu so bili vključeni tudi drugi akterji. To izhaja iz pregleda pisem v Steinacherjevi zapuščini. V skladu s tem naj bi Jakobov svak, poštar Schulte iz Mönchengladbacha, oba storilca odpeljal »naslednji dan« v Köln (kjer je takrat živel) in skupaj z njima kmalu po samem dejanju »zapisal« opis dogodka.⁸¹ Poleg tega se sklicuje na ključavničarskega mojstra Heinricha Clemensa, ki je kot »vodja obrambe pred separatisti v Niedermendigu«, tako Schulte, skupaj z dvema »mladima pomočnikoma« prav tako podpiral oba atentatorja.

Ker je do takrat vladala negotovost glede avtorstva napada, so po prenosu oblasti na naciste lokalni podporniki leta 1933 poskušali zločin reklamirati zase. To je povzročilo živahno izmenjavo pisem med več posredno in neposredno vpletenimi. Iz te korespondence s Steinacherjem Heinrich Clemens v svojem poročilu iz leta 1933 o dogodkih v zvezi z umorom Schlicha (Iz spominov starega borca) v časopisu *Andernacher Volkszeitung* navaja naslednje: »Avtorju piše današnji, v vseh delih Nemčije znani vodja V.D.A., dr. Hans Steinacher, ki je imel takrat vodilno vlogo v obrambnih bojih v Porenju.« ⁸² Steinacher se v tem pismu ne postavlja kot avtor, ampak kot rabsodnik »resnične« zgodbe o umoru Wilhelma Schlicha: »Vaše podatke o izvršitvi kazni proti Schlichu /.../ sem preveril na podlagi prvotnega poročila z dne 28. januarja 1924 /.../ in ugotovil,

78 Pri Retterath, Hans Steinacher, str. 793 (opomba), je za naslovnika imenovan Paul Diels. Vendar je to Rudolf Diels, prvi šef gestapa, ki ga je aprila 1933 imenoval Hermann Göring. Glej Wallbaum, *Der Überläufer*.

79 BArch N 1184/23, Steinacherjevo pismo Dielsu, 13. 11. 1933.

80 BArch N 1184/23, Steinacherjevo pismo baronu Hermannu von Lünincku, 6. 11. 1933. O odnosu med Steinacherjem in Hermannom von Lüninckom glej Brüll, Franz Thedieck (2016), str. 22sl.

81 BArch N 1184/23, Schultejevo pismo vrhovnemu predsedniku Renske province, Koblenz, 2. 2. 1935.

82 *Andernacher Volkszeitung*, 29. 11. 1933.

da so pravilni.« ⁸³ V svojih spominih je Clemens umor upravičil z ustreznimi razvrednotenji in žalitvami separatistov ter domnevno zgodovinsko nujo: »Od rajha, ki je bil zaradi strankarskega sovraštva in sporov vse bolj razklan, ni bilo mogoče pričakovati pomoči. Dnevni red je bil naslednji: Pomagaj si sam.« ⁸⁴

V sledečem Clemensovem članku je implicitno nakazano sodelovanje med sedežem v Kölnu in lokalnimi aktivisti: »Ker je predsednik okrožnega sveta Schlich kljub njegovi medtem uspešni razrešitvi še naprej deloval kot izdajalec in še naprej spodbujal prebivalstvo za propagandna potovanja, je pristojni organ sprejel odločitev o njegovi odstranitvi.« ⁸⁵ V isti številki eden od morilcev, ki jih je najel Steinacher, razkriva priprave z lokalnimi sodelavci pod naslovom *Streljanje na Schlicha*: »V začetku januarja 1924 sem večkrat odšel v Niedermendig, da bi tam izvedel, kako bi lahko preprečil škodovanje, ki ga povzroča separatistični vodja Schlich.« Članek je sicer opremljen z nekaterimi olupšavami, zlasti o okoliščinah bega, vendar ustreza podatkom v »pismu priznanja« v zapuščinah Steinacherja in Thediecka:

»Preden smo prišli na varno na nezasedeno območje, smo dobili v roke časopis *Kölner Zeitung*, ki je poročal o umoru med Ober- in Niedermendigom. Urednike smo obvestili o netočnosti njihovih navedb in prosili za pojasnilo, da bi tudi javnost videla, da ne gre za običajen umor, ampak za dejanje, ki se nam je zdelo potrebno, da bi naše nemške sodržavljane zaščitili pred nadaljnjimi krvavimi žrtvami. Z ustrelitvijo Schlicha je separatistično gibanje v okrožju Mayen izgubilo vodjo in se razletelo.« ⁸⁶

V isti številki časopisa *Andernacher Volkszeitung* Clemens razkrije tudi vlogo Steinacherja na sedežu v Kölnu in njegovo skrivno ime Bergmann. Steinacher se je po tem, ko so prevzeli oblast nacisti, lahko počutil varnega in bil je dovolj domišljav, da je prevzel vlogo dobro obveščene sodnika. V pismu predsedniku pokrajine Ren, baronu Hermannu von Lünincku, vztraja pri »resnici o izvršitvi obsodbe proti separatističnemu vodji Schlichu« in se s to formulacijo znova povzdigne v sodnika (o življenju in smrti). Vendar pa nacistična vlada novembra 1933 še ni bila tako trdna na oblasti, da bi lahko svoje avtorstvo javno razglasil: »Poleg tega menim, da o tej zadevi v javnosti ni ravno smiselno razpravljati, predvsem pa sam nimam interesa, da bi bil v zvezi s tem vprašanjem javno omenjen.« ⁸⁷

83 Prav tam.

84 Prav tam.

85 *Andernacher Volkszeitung*, 4. 12. 1933.

86 Prav tam.

87 BArch N 1184/23, Steinacherjevo pismo vrhovnemu predsedniku baronu von Lünincku, 6. 11. 1933.

Ob umoru leta 1924, v pripravo katerega je bil Steinacher – če lahko verjamemo podatkom iz njegovih spominskih knjig⁸⁸ – implicitno vpleten, je ugledni pacifistični novinar Berthold Jacob, ki so ga kasneje umorili nacisti, leta 1925 opisal »središča za obrambo pred separatisti« kot »centre za umore«: »Tukaj so krvavo obrt, tako kot povsod v Nemčiji, s plačilom katere koli od številnih »središč za obrambo« opravljale tolpe najetih morilcev, ki so živeli na meji okupiranega območja.« Taisti so organizirali »planirane napade na manjše ali večje separatistične kolonije, na primer grozljiv pokol separatistov v Pirmasensu.«⁸⁹ Toda Hans Steinacher je hotel ta pokol še preseči.

Načrtovani strupeni plin v Koblenzu

Obstaja več drugih nasilnih dejanj, za katera je bil odgovoren Hans Steinacher ali je bil vanje vpleten. Zaradi prostorskih omejitev je tukaj mogoče obravnavati le dejanje, ki se ni zgodilo.⁹⁰ Načrtovanje taistega poudarja, da je pripravljenost Hansa Steinacherja za uporabo nasilja presegla pripravljenost tiste Lea Schlageterja. Če bi bila ta akcija izvedena leta 1924, Steinacher ne bi bil le terorist, ampak tudi vojni zločinec.

Preden je Steinacher opisal dejanje, je v svojih spominih obravnaval vojaškostrateška vprašanja v zvezi z bojem proti separatistom. Želel je dokazati, da ni bil slepi aktivist, ampak vrhunski mojster, ki ne bi padel v past Francozov. Steinacher je takrat deloval iz Frankfurta:

»V južnem Porenju so politično sliko motile nekatere enote separatistov, ki so ostali pod stalno zaščito Francozov, na primer v gradu Koblenz. Kako jih odstraniti? Izbežljati jih je bilo malenkost, vendar pa je bilo francosko orožje na mestu in lahko bi se ponovila situacija kot v Dürenu. Odvratne drhali je bilo dovolj, da je zastava separatistov ostala na strehi.«⁹¹

Nekaj strani prej je Steinacher poročal, da mu bo notranje ministrstvo končno zagotovilo dovolj sredstev. Zelo zadovoljen je bil tudi s svojim osebjem v Frankfurtu. Zlasti študent kemije in član bratstva VDSt Rudolf Krug se je med načrtovano vojaško akcijo proti separatistom v mestni hiši Koblenz izkazal za zelo koristnega:

88 KLA, EB III, 85sl.

89 Jacob, *Rheinische Rebellen*, str. 95. O dogodkih v Pirmasensu (osem mrtvih) glej Gräber, Spindler, *Die Pfalzbefreier*. Na str. 70 tudi kritična ocena poznavanja materije v Jacobsovem članku.

90 Drugi bodo vključeni v kasnejša dela o Hansu Steinacherju.

91 KLA, EB III, 89.

»Ministrstvo v Berlinu mi je za območje Frankfurta dodelilo policijskega poročnika. Z njim se je König dogovoril, da bo s plinom napadel separatiste v gradu Koblenz, ki so bili zelo previdni, da jih ne bi videli zunaj gradu. Kemik Krug je lahko dobil plinsko gorivo od podjetja I. G. Farben v Höchstu.⁹² Tudi jaz sem se strinjal.«⁹³

Pomembno je, da je bilo bojno sredstvo plin pridobljeno od družbe Hoechst AG. Takrat je bil Hoechst del leta 1925 ustanovljene predhodne organizacijske oblike podjetja I. G. Farben.⁹⁴ Sposobnost podjetja Hoechst AG je bila posledica prehoda s proizvodnje barv na kemična bojna sredstva in eksplozive med prvo svetovno vojno. Dejanje se ni zgodilo, ker vpleteni policist ni pristopil k izvedbi:

»Toda policijski poročnik, ki je sodeloval z zaupniki v Koblenzu, navsezadnje le ni izvedel akcije in potem smo v povsem drugačnem političnem okolju imeli težave z uničenjem bojnih sredstev s strupenim plinom, tako da ni bilo poškodb ljudi.«⁹⁵

Odkritost, s katero je Steinacher poročal o pripravah na to akcijo, ki na koncu ni bila izvedena, kaže na njegovo pripravljenost, da se vključi v državljansko vojno in uporabi oblike vojaške sile, značilne za fašistični beli teror v Nemčiji.

»Svetloba in senca« ali ne vendarle raje »tema«?

V Steinacherjevih spominih umor in nasilje nista posledica ukaza »od zgoraj«, ampak posledica pooblastil, a nikoli izrecnih ukazov ministrstva za notranje zadeve. Pripravljenost na politični umor je očitna in v spominskih knjigah na več mestih ideološko upravičevana. Z obliko samouprizoritve, izbrano v spominskih knjigah, se je Steinacher predstavil kot politični vojak. Zmogel je skrbno kalkulirati nasilje in politični umor. Steinacher je preračunljivo naročal umore in je natančno vedel, kdaj je bolje uporabiti propagandna sredstva.

92 Šlo je za tovarno »Farbwerke Hoechst AG«, naslednico Meister, Lucius & Brüning. Hoechst je bilo eno od treh največjih kemičnih in farmacevtskih podjetij v Nemčiji.

93 KLA, EB III, 89.

94 Skupina Farbenindustrie AG, kratko I. G. Farben ali IG Farben s sedežem v Frankfurtu na Majni, je bila ustanovljena leta 1925. Hoechst AG je leta 1943 sodeloval pri poskusih s tifusom v koncentracijskem taborišču Buchenwald. IG Farben ima tudi osrednjo vlogo pri nastanku ciklona B, uporabljenega za poboje evropskih Judov.

95 KLA, EB III, 89.

Na koncu ostaja vprašanje, kaj to pomeni za mit o Steinacherju. Nobena druga herojska hagiografija ni tako tesno povezana s hegemonistično nemško-koroško zgodovinsko pripovedjo o obrambnem boju kot Steinacherjeva. Sleppe pege v biografiji tega junaka so tudi slepe pege v hagiografiji koroškega obrambnega boja, ki želi Hansa Steinacherja spoštovati v »svetlobi in senci«. ⁹⁶ Njegova dejanja v nemškem Porenju so izvirala iz »obrambnega boja na Koroškem«. Tukaj se je začela pot Hansa Steinacherja. V tem pogledu ima Andreas Mölzer s svojimi sklepi prav: »Če bi danes Hansu Steinacherju izrekli »damnatio memorie« (sic!), bi morali v temeljih podvomiti tudi o njegovih nespornih zaslugah v koroškem obrambnem boju in pri organizaciji koroškega plebiscita.« ⁹⁷ V tem kontekstu ne gre toliko za vprašanje »svetlobe in sence«, za pozitiven obrambni boj v nasprotju s Steinacherjevo vpletenostjo v nacifašizem, temveč za to, kako se »junak« obrambnega boja razlikuje od nacionalističnega terorista v nemškem boju za nacionalno identiteto. In ali sploh obstajata »svetloba in senca« ali ne predvsem tema? In kaj to pomeni za nemško-koroške spomine in njihovo pripoved o »obrambnem boju«? ⁹⁸

Viri in literatura

Arhivski viri

BArch – Bundesarchiv Koblenz

N 1174 Nachlass Franz Thedieck

N 1184 Nachlass Steinacher

R 43 I/214, Bl. 286. *Internet-Plattform Das Bundesarchiv* Akten der Reichskanzlei. „Weimarer Republik“ online. Die Kabinette Stresemann I/II. Dokument Nr. 27. „Sitzung des Wirtschaftsausschusses für die besetzten Gebiete. 28. August 1923“. Online: https://www.bundesarchiv.de/aktenreichskanzlei/1919-1933/0000/str/str1p/kap1_2/para2_27.html?highlight=true&search=&stemming=true&pnd=&start=133&end=133&field=all#highlightedTerm (Zadnji dostop 1. 2. 2021).

KLA – Kärntner Landesarchiv

GV HS – Geschichtsverein-Handschriften 18/58/1-2 = Nachlass Steinacher, Erinnerungsbücher (EB) I-VI (1942-1944).

⁹⁶ Kärntner Heimatdienst. Hans Steinacher in Licht und Schatten.

⁹⁷ *Kleine Zeitung*, 31. 7. 2020.

⁹⁸ Schönberger, Der Mythos Hans Steinacher.

Literatura

- 150 Jahre Regierungsbezirk Köln. Berlin: Länderdienst-Verlag, 1966, str. 108–110.
- Bergmann, Hans (d.i. Hans Steinacher), Eifel - Mosel - Hunsrück und die Separatistenabwehr 1923. *Volk und Reich*, 6/7, 1930, str. 436–449.
- Brüll, Christoph. Franz Thedieck (1900–1995) – „Zeitgenosse des Jahrhunderts“. *Historisch-politische Mitteilungen*, 20, 2013, str. 341–370.
- Brüll, Christoph. Franz Thedieck (1900–1995) und das Verhältnis zwischen Wissenschaft und Politik „von Weimar nach Bonn“: eine biographische Annäherung. V: Thomes, Paul, Katz, Christiane (Hrsg.). *Von der Narration zur Methode. Neue Impulse in der historischen Biographieforschung*. Aachen: Shaker, 2016, str. 15–38.
- Burz, Ulfried. *Die nationalsozialistische Bewegung in Kärnten (1918-1933). Vom Deutschnationalismus zum Führerprinzip*. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1998.
- Dinklage, Karl. *Das Archiv Dr. Hans Steinacher. Carinthia*, 1975, str. 119–121.
- Elste, Alfred. Hans Steinacher: „So erlebe ich den Anspruch, dem Führer gut gedient zu haben.“ V: Kärntner Heimatdienst (Hrsg.). *Hans Steinacher in Licht und Schatten. Ein Kärntner in seiner Zeit*. Gesamtedaktion: Andreas Mölzer. Klagenfurt: Kärntner Heimatdienst, 2020, str. 81–125.
- Elste, Alfred, Hänisch, Dirk. *Auf dem Weg zur Macht. Beiträge zur Geschichte der NSDAP in Kärnten (1918-1938)*. Wien: Braumüller, 1997.
- Elste, Alfred. *Kärntens braune Elite. 20 biographische Skizzen der „Alten Kämpfer“ der NSDAP*. Klagenfurt: Hermagoras 1996.
- Fahlbusch, Michael. *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*. Baden-Baden: Nomos, 1999.
- Falle, Anton. Die politischen Voraussetzungen und wirtschaftlichen Voraussetzungen der Volksabstimmung in Kärnten. V: Lagger, Hans. *Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918 bis 1920*. Klagenfurt: Verlag der sozialdemokratischen Landesparteivertretung Kärnten, 1930, str. 7–15.
- Gembries, Helmut. Abwehrstellen. 1919-1924. Internetplattform *Historisches Lexikon Bayerns*, 2006. https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Abwehrstellen_1919-1924 (Zadnji dostop 1. 2. 2021).
- Gräber, Gerhard, Spindler, Matthias. *Die Pfalzbefreier. Volkes Zorn und Staatsgewalt im Kampf gegen den pfälzischen Separatismus 1923/24*, Ludwigshafen: Pro Message, 2005.
- Gräber, Gerhard. Rheinische Republik. Internetplattform: *Historisches Lexikon Bayerns*, 2006. https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Rheinische_Republik (Zadnji dostop 1. 2. 2021).
- Haar, Ingo. *Historiker im Nationalsozialismus. Deutsche Geschichtswissenschaft und der „Volkstumskampf“ im Osten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2002².
- Haar, Ingo. Stiftung für Deutsche Kultur- und Bodenforschung. V: Haar, Ingo, Fahlbusch, Michael (Hrsg.). *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme*. München: DeGruyter/Oldenbourg 2017², str. 1516–1526.
- Haar, Ingo. Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft. V: Haar, Ingo, Fahlbusch, Michael (Hrsg.). *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme*. München: DeGruyter/Oldenbourg 2017², str. 1894–1907.

- Holfelder, Ute, Die 10.-Oktober-Feiern in Kärnten/Koroška als umstrittenes Kulturerbe. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, LXXV, 124, 2021, Heft 1, str. 5–36.
- Hugin, Kämpfer für deutsches Volkstum, Führer im Grenz- und Ausland: 17. Hans Steinacher, *Vossische Zeitung*, Nr. 150, 4. 4. 1933.
- Hürten, Heinz. Lüninck, Hermann Freiherr von. *Neue Deutsche Biographie*, 15, 1987, str. 470sl. Internetplattform Deutsche Biographie, 2021. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117297356.html#ndbcontent> (Zadnji dostop 1. 2. 2021).
- Jacob, Berthold. Rheinische Rebellen und Pfalz-Zentrale. *Die Weltbühne*, 29, 21. 7. 1925.
- Jacobsen, Hans-Adolf. *Hans Steinacher, Bundesleiter des VDA 1933–1937. Erinnerungen und Dokumente*. Schriften des Bundesarchivs Band 19, Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1970.
- Kärntner Heimatdienst (Hrsg.). *Hans Steinacher in Licht und Schatten. Ein Kärntner in seiner Zeit*. Gesamtdredaktion: Andreas Mölzer. Klagenfurt: Kärntner Heimatdienst, 2020.
- Knight, Robert. *Politik der Assimilation. Österreich und Kärntner Slowenen nach der NS-Herrschaft*. Wien/Hamburg: New Academic Press, 2020.
- Lagger, Hans. Vorwort. V: Lagger, Hans. *Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918 bis 1920*. Klagenfurt: Verlag der sozialdemokratischen Landesparteivertretung Kärnten, 1930, str. 5–6.
- Liebold-Mosser, Bernd. Dispositiv Kärnten/Koroška. Ein Essay. V: Holfelder, Ute, Kuehs, Wilhelm, Liebold, Ute, Peball, Roland W., Schönberger, Klaus (Hrsg.). *Dispositiv Kärnten/Koroška oder Das andere Land. Eine Ko-Produktion zwischen Kulturwissenschaft und Theater*. Klagenfurt: Heyn, 2020, str. 10–63.
- Mölzer, Andreas. Hans Steinacher: Kärntner Freiheitskämpfer, Lichtgestalt oder Unperson? *Kleine Zeitung*, 31. 7. 2020.
- Peball, Roland W. Klaus Schönberger, Territorial and linguistic demarcations in the dispositif Kärnten/Koroška. *Traditiones*, 50, št. 1, str. 53–77.
- Mallebrein, Wolfram. *Hans Steinacher. Ein Kämpfer für Freiheit und Selbstbestimmung. Eine Biographie*. Klagenfurt: Heyn, 1980.
- Retterath, Hans-Werner. Hans Steinacher. Die Stilisierung zum ersten Soldaten des „Volkstumskampfes“ und nach 1945 zum NS-Opfer. V: Fahlbusch, Michael, Haar, Ingo (Hrsg.). *Völkische Wissenschaften und Politikberatung im 20. Jahrhundert. Expertise und „Neuordnung“ Europas*. Paderborn u.a.: Ferdinand Schöningh, 2010, str. 154–176.
- Retterath, Hans-Werner. Hans Steinacher. V: Fahlbusch, Michael, Haar, Ingo, Pinwinkler, Alexander (Hrsg.). *Handbuch der völkischen Wissenschaften*, Bd. 1: Biographien. Berlin: Boston 2017, str. 788–804.
- Schemmer, Martin. »Los von Berlin«. *Die Rheinstaatsbestrebungen nach dem Ersten Weltkrieg*. Böhlau: Köln u.a., 2007.
- Schönberger, Klaus. Mythos Hans Steinacher als Antagonismus – Gedenkpraktiken in Kärnten/Koroška. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, LXXV, 124, 2021, Heft 2, str. 209–241.
- Schuker, Stephen. Bayern und der rheinische Separatismus 1923–1924. *Jahrbuch des Historischen Kollegs*, XXI, 1997, str. 75–111. Internet-Plattform Historisches Kolleg:

https://www.historischeskolleg.de/fileadmin/pdf/jahrbuch_pdf/Jahrbuch_1997.pdf (Zadnji dostop 1. 2. 2021).

- Thomassen, Jonas. Arbeiterschaft und rheinischer Separatismus im Krisenjahr 1923. *Geschichte im Westen*, 6, 1992, 1, str. 53–61.
- Wallbaum, Klaus. *Der Überläufer. Rudolf Diels (1900–1957). Der erste Gestapo-Chef des Hitler-Regimes*. Frankfurt/M.: Peter Lang, 2010.
- Zeloth, Thomas. Hans Steinacher als völkischer Ideologe. V: Kärntner Heimatdienst (Hrsg.). *Hans Steinacher in Licht und Schatten. Ein Kärntner in seiner Zeit*. Gesamtdredaktion: Andreas Mölzer. Klagenfurt: Kärntner Heimatdienst, 2020, str. 39–80.

Periodični tisk

- Kleine Zeitung*
Der Rheinländer
Andernacher Volkszeitung
Kleine Zeitung
Vossische Zeitung